

Orijinal Araştırma

Hemşirelik Öğrencilerinin İlk Klinik Stres Düzeyleri ve Etkileyen Faktörler**The First Clinical Stress Level of the Nursing Students and the Factors Affecting****Talip Mankan¹, Hilal Polat¹, Zeliha Cengiz², Feyza Sevindik³**¹Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi, Hemşirelik Bölümü, Elazığ, Türkiye²İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Hemşirelik Bölümü, Malatya, Türkiye³Bingöl Üniversitesi Sağlık Yüksekokulu, Hemşirelik Bölümü, Bingöl, Türkiye**Özet****Amaç:** Bu çalışma hemşirelik birinci sınıf öğrencilerinin ilk klinik uygulama sonrası yaşadıkları stres düzeyleri ve bunu etkileyen faktörlerinin belirlenmesi amacıyla yapıldı.**Yöntem:** Tanımlayıcı olarak yapılan bu çalışma İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Hemşirelik Bölümü birinci sınıf öğrencileri (n=446) ile yapıldı. Araştırmada öğrencilerin klinik uygulama sırasında strese neden olan faktörlerinin belirlenmesi ve sosyo-demografik verilerinin toplanmasında 'Anket Formu' ve stres seviyelerinin belirlenmesinde "Klinik Stres Anketi" kullanıldı. Veriler öğrencilerin klinik eğitime başladığı ilk günün sonunda toplandı. Verilerin analizinde sayı, yüzdelik dağılımlar, t testi ve korelasyon analizi kullanıldı.**Bulgular:** Hemşirelik öğrencilerinin ilk kez klinik uygulama sırasında düşük düzeyde (26.13 ± 10.10) stres yaşadıkları ve alt boyut puan ortalamaları "tehdit" boyutunda 6.96±4.57, "mücadele" boyutunda 11.97±6.13, "zarar" boyutunda 3.37±3.56 ve "yarar" boyutunda 3.81±2.33 olduğu belirlenmiştir. Öğrenciler klinikte kendilerini strese sokan durum olarak en yüksek oranda hastalar ve bunu sırasıyla doktorlar, hemşireler ve öğretim elemanı olduğunu belirtmişlerdir.**Sonuç:** Hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik uygulama sırasında düşük düzeyde stres yaşadıkları ve strese en fazla hastaların neden olduğu belirlenmiştir.**Anahtar Kelimeler:** Klinik Stres, Öğrenci, Hemşirelik Eğitimi.**Abstract****Purpose:** This study aims to determine the factors that affect the levels of stress experienced by freshman nursing students during the first clinical practice.**Methods:** This descriptive study was conducted with freshman students studying at the Department of Nursing in Faculty of Health Sciences in the İnönü University and the Fırat University (n=446). A "Questionnaire" was used to identify the factors that cause stress in students during clinical practice and collect socio-demographic data as well as the "Clinical Stress Questionnaire" used for determining the levels of stress. The data were collected at the end of the first day of clinical training. Number and percentage distributions, t-test and correlation analysis were used for the analysis of data.**Results:** It was found that nursing students experience a low level (26.13±10.10) stress during the first clinical practice; and the mean sub-scale scores were found to be 6.96±4.57 in the "threat" sub-scale, 11.97±6.13 in the "struggle" sub-scale, 3.37±3.56 in the "harm" sub-scale and 3.81±2.33 in the "benefit" sub-scale. The students stated that they got stressed because of patients in the clinic primarily, followed by doctors, nurses, and faculty members respectively.**Conclusion:** It was revealed that nursing students experience a low level of stress during the first clinical practice, mostly caused by patients.**Keywords:** Clinical Stress, Student, Nursing Education.**Giriş**

Hemşirelik eğitiminde temel amaç, öğrenciye bilişsel, duyuşsal ve psikomotor alanda bilgi, beceri ve tutumları kazandırmaktır (1). Hemşirelik eğitimi, teorik ve teorik bilgiyi tamamlayan klinik uygulamalar olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır (1, 2) Klinik uygulamanın hemşirelik eğitimindeki önemi tartışılmazdır (3, 4).

Klinik uygulama ortamı hemşire öğrenciler için önemli bir stres kaynağıdır (5-10). Kuramsal eğitimin ezber dayalı olması, uygulama ortamlarında öğrenci-öğretim elemanı ilişkisinin yetersiz olması (11), zaman baskısı, profesyonel bilgi ve becerilerin eksikliği, klinik uygulamalarda hasta sorumluluğunun alınması, motivasyon azlığı, baş etme yetersizliğinin yaşanması (8, 12, 13) hemşirelik öğrencilerinin yaşadıkları stres kaynakları arasındadır. Hemşirelik öğrencilerinin stres düzeyini

belirlemek amacıyla yapılan çalışmalarda, klinik uygulamanın öğrencilerin stres düzeyini artırdığını (14-16) ve klinik uygulamaya çıkılan ilk gün klinik stresin yaşandığını bildirilmişlerdir (8, 16, 17). Klinik ortamda öğrencinin yaşamış olduğu stresin, sağlık profesyonelleri ile ilişki geliştirmede güçlüğe, stresli durumlarla baş etme yeteneğinde azalmaya, yavaş yanıt ve zayıf sosyal ilişkilere, mesleki yetersizliğe, hasta beklentilerini karşılama eksikliğe, hastane işleyişine uyumda eksikliğe, hastalara zarar verme endişesine, yanlış bilgi verme korkusuna, hastane prosedürlerinde yanlışlık yapma endişesine neden olduğunu belirten farklı çalışmalar bulunmaktadır (3, 8, 18, 19).

Konu ile ilgili literatür incelendiğinde stresin öğrencinin klinik beceri ve performansını etkilediği görülmektedir. Bu nedenle, öğretim elemanları öğrencilerin klinik uygulamanın ilk günü stres düzeyini ve neden olan faktörleri belirleyerek, klinik uygulamalarda öğrencilerin streslerini kontrol etmesine yardım edecek düzenlemeleri, stratejileri geliştirmeleri ve öğrencilere rehber olmaları stres düzeylerini azaltmada yardımcı olabilir.

Bu araştırma hemşirelik birinci sınıf öğrencilerinin, ilk klinik uygulama sonunda yaşadıkları stres düzeyi ve etkileyen faktörleri belirlemek amacıyla yapılmıştır.

Gereç ve Yöntem

Araştırmanın Türü

Araştırma tanımlayıcı olarak yapılmıştır.

Araştırmanın Yeri ve Zamanı

Araştırma İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde ve Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nde Mart 2014 –Haziran 2015 tarihleri arasında yapılmıştır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini çalışmanın yapıldığı tarihler arasında belirtilen okullarda öğrenim gören 510 hemşirelik 1. Sınıf öğrencisi oluşturmuştur. Evrenin tümünün araştırmaya alınması amaçlandığı için örneklem büyüklüğü hesaplaması yapılmayıp herhangi bir örnekleme yöntemi kullanılmamıştır. Araştırmaya katılmayı kabul eden 447 öğrenci ile araştırma tamamlanmıştır. Öğrencilerin %88'i araştırmaya katılmıştır. Araştırmaya Alınma Kriterleri; Klinik deneyimi olmamak.

Veri Toplama Araçları

Araştırmanın verilerinin toplanmasında "Anket Formu ve Klinik Stres Anketi" (KSA) kullanılmıştır.

Anket Formu

Anket formu, katılımcıların sosyo-demografik özelliklerini ve klinik uygulama sırasında strese neden olan faktörleri belirlemek amacıyla hazırlanmıştır. Anket Formu 14 sorudan oluşmaktadır, ilk iki soru katılımcıların sosyo-demografik (yaş, cinsiyet) özelliklerini içermekte, 3-9. sorular katılımcıların klinik deneyimi, laboratuvar eğitimi ve hemşirelik mesleğine bakışlarını içermekte, 10-14 sorular klinik uygulamada strese neden olan faktörleri içermektedir.

Klinik Stres Anketi

Klinik Stres Anketi (KSA) Pagana tarafından 1989 yılında geliştirilmiştir (5). Ölçek ilk klinik uygulama deneyimlerinde, öğrenci hemşireleri tehdit eden ya da mücadele etmelerini gerektiren stresin başlangıç değerini belirlemek amacıyla geliştirilmiştir. Ölçek likert tipi olup 20 maddeden oluşmaktadır. Ölçeğin maddeleri; tehdit, mücadele, zarar ve yarar duygu ifadelerinden oluşan 4 alt başlık altında toplanmakta ve 0-"hiç", 1- "biraz", 2- "orta", 3- "fazla", 4-"çok fazla" değerlendirme sistemine sahiptir. Ölçeğin puan aralığı 0-80 dir. Düşük puan stres düzeyinin düşük olduğunu, yüksek puan ise stres düzeyinin yüksek olduğunu ifade etmektedir. Ölçek; 5-6 dakika içinde uygulanabilmektedir. Klinik Stres Anketi'nin geçerlilik ve güvenilirliği Şendir ve Acaroğlu tarafından yapılmış ve iç tutarlılık katsayısı 0.70 olarak bulunmuştur (4). Bu çalışmanın Cronbach alfa güvenilirlik katsayısı 0.74 olarak bulunmuştur.

Verilerin Toplanması

Araştırmanın verileri 3 – 28 Mart 2014 tarihleri arasında toplanmıştır. Veriler araştırmacılar tarafından öğrencilere bilgi verildikten sonra anket formu kendilerine dağıtılmış ve doldurmaları istenmiştir. Veriler klinik uygulamaya başladıkları ilk günün sonunda, öğrencilerin uygulama yaptıkları kliniklerde toplanmıştır. Anket formunu cevaplama süresi yaklaşık olarak 10-15 dakika kadardır.

Verilerinin Değerlendirilmesi

Araştırmadan elde edilen veriler SPSS 17.0 paket programında değerlendirilmiştir. Verilerin özetlenmesinde; kategorik değişkenler için sayı ve yüzde, sayısal değişkenler için ortalama, standart sapma, minimum ve maksimum değerler kullanılmıştır. Verilerin değerlendirilmesinde ise cinsiyet ile ölçek karşılaştırılmasında bağımsız gruplarda t-testi ve ölçeğin puan ortalamaları arasındaki ilişkinin belirlenmesinde korelasyon analizi kullanılmıştır.

Araştırmanın Etik İlkeleri

Araştırmanın yapıldığı İnönü Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi ve Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi'nden yazılı izin alınmıştır. Araştırmaya alınacak öğrencilere çalışma hakkında bilgi verildikten sonra öğrencilerden sözel izinleri alınmıştır.

Bulgular

Araştırmaya katılan öğrencilerin tanıtıcı özellikleri incelendiğinde, öğrencilerin yaş ortalamalarının 19.6 ± 1.7 olduğu, %69.4'ünün

kadın olduğu belirlendi. Öğrencilerin hemşirelik laboratuvarına gitme sayıları 3.9 ± 1.1 'dir. Öğrencilerin %45'i hemşirelik uygulamaları laboratuvar eğitiminin kendilerini klinik uygulamaya hazırlamada yeterli olduğunu belirtmişlerdir. Öğrencilerin %62.4'ü kendilerini uygulamaya hazır olarak hissettiklerini belirtmişlerdir.

Öğrencilerin 74.7'si okulda verilen eğitimin hemşireliğe ilişkin bilgi ve beceri düzeylerini geliştirdiğini ifade etmişlerdir. Daha önce hastane deneyimi olan öğrenci oranı %45'tir.

Tablo 1. Araştırmaya Katılan Öğrencilerin Klinik Öncesine İlişkin Yanıtların Dağılımı (n=447)

Özellikler		n	%
Bölüme isteyerek gelme	Evet	301	67.3
	Hayır	146	32.7
Okuduğu bölümden memnun olma durumu	Evet	359	80.3
	Hayır	88	19.7
Eğitimde öğrenci fikirlerine yer verilmesi durumu	Veriliyor	323	72.3
	Verilmiyor	124	27.7
Uygulamaya ilişkin yaşamaktan korkulan bir deneyim olma durumu	Var	340	76.1
	Yok	107	23.9
Klinik uygulama düşünüldüğünde stres olma durumu	Oluyor	311	69.6
	Olmuyor	136	30.4
Uygulama öncesi klinik tanıtıldı mı?	Tanıtıldı	206	46.1
	Tanıtılmadı	241	53.9

Tablo 1'de öğrencilerin %67.3'ünün bölüme isteyerek geldiği, %80.3'ünün okuduğu bölümden memnun olduğu belirlenmiştir. Öğrencilerin klinik stres ölçeği toplam ve alt boyut puan ortalamaları Tablo 2'de verilmiştir. Buna göre,

öğrencilerin klinik stres ölçeği toplam puan ortalaması 26.13 ± 10.10 , alt boyut puan ortalamaları "tehdit" boyutunda 6.96 ± 4.57 "mücadele" boyutunda 11.97 ± 6.13 , "zarar" boyutunda 3.37 ± 3.56 ve "yarar" boyutunda 3.81 ± 2.33 'dir.

Tablo 2. Öğrencilerin KSA Toplam ve Alt Boyut Puan Ortalamalarının Dağılımı

Ölçek Boyutları	X±SS	Min.	Max.	Puan Aralığı
Tehdit alt boyutu	6.96 ± 4.57	.00	24.00	0-24
Mücadele alt boyutu	11.97 ± 6.13	.00	26.00	0-28
Zarar alt boyutu	3.37 ± 3.56	.00	19.00	0-20
Yarar alt boyutu	3.81 ± 2.33	.00	8.00	0-8
Toplam Ölçek	26.13 ± 10.10	.00	74.00	0-80

Öğrenciler klinikte kendilerini strese sokan durum olarak en yüksek oranda hastaları belirtmişlerdir (Tablo 3). Yapılan ileri analizde klinikte hastalardan dolayı stres yaşadığını

belirten öğrencilerin puan ortalaması, öğretim elemanlarından dolayı stres yaşadığını belirten öğrencilerden anlamlı olarak yüksek bulunmuştur.

Tablo 3. Öğrencileri Klinikte Strese Sokan Faktörlere Göre KSA Puanlarının Dağılımı

Stres faktörleri	X±SS	Test ve p değeri
Hastalar	27.4 ± 10.1	F=1.796
Doktorlar	26.1 ± 10.6	p=.147
Hemşireler	26.0 ± 9.2	
Öğretim elemanı	24.4 ± 10.1	

Öğrencilerin yaşının, cinsiyetinin, laboratuvar ortamında bulunma sıklıklarının ve daha önce hastanede bulunma durumlarının yaşanan klinik stres düzeyi üzerinde herhangi bir etkisinin

olmadığı saptandı ($p>0.05$). Öğrencilerin bazı özelliklerine göre klinik stres ölçeği puanlarının dağılımları Tablo 4’te verilmiştir.

Tablo 4. Öğrencilerin Bazı Özelliklerine Göre Klinik Stres Ölçeği Puanlarının Dağılımı

Özellikler		KSA Puan Ort. X±SD	Test ve p değeri
Bölüme isteyerek gelme	Evet	27.0±9.8	t=2.676 p=.008
	Hayır	24.3±10.3	
Okuduğu bölümden memnun olma durumu	Evet	26.9±9.8	t=3.378 p=.001
	Hayır	22.9±10.4	
Eğitimde öğrenci fikirlerine yer verilmesi durumu	Veriliyor	26.4±10.1	t=0.976 p=.330
	Verilmiyor	25.3±9.9	
Uygulamaya ilişkin yaşamaktan korkulan bir deneyim olma durumu	Var	27.1±9.9	t=3.684 p=.001
	Yok	23.0±9.9	
Klinik uygulama düşünüldüğünde stres olma durumu	Oluyor	27.0±9.9	t=2.882 p=.004
	Olmuyor	24.0±10.2	
Klinik Tanıtılma Durumu	Tanıtlı	24.3±10.2	t=3.550 p=.001
	Tanıtlımadı	27.6±9.7	

Tartışma

Klinik uygulamanın ilk dönemlerinde ortaya çıkan stresin diğer dönemlere göre daha yüksek olduğu görülmektedir (16, 17). Klinik ortamda öğrencinin yaşamış olduğu stres, sağlık profesyonelleri ile ilişki geliştirmede güçlüğe, stresli durumlarla baş etme yeteneğinde azalmaya, yavaş yanıt ve zayıf sosyal ilişkilere, mesleki yetersizliğe, hasta beklentilerini karşılama eksikliğe, hastane işleyişine uyumda eksikliğe, hastalara zarar verme endişesine, yanlış bilgi verme korkusuna, hastane prosedürlerinde yanlışlık yapma endişesine neden olmaktadır (3, 8,17)

Öğrencilerin toplam klinik stres puan ortalaması 26.13 ± 10.10 olarak bulunmuştur (Tablo 2).

Bu sonuç, öğrencilerin nispeten düşük düzeyde klinik stres yaşadıklarını göstermektedir. Taşdelen ve Zaybak hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik stres düzeylerini inceledikleri çalışmada öğrencilerin düşük düzeyde (33.96 ± 10.2) klinik stres yaşadıklarını belirtmişlerdir (20). Karagözoğlu ve arkadaşlarının hemşirelik öğrencilerinin ilk klinik stres düzeylerini inceledikleri çalışmada da öğrencilerin düşük düzeyde (27.10 ± 10.41) klinik stres yaşadıklarını belirtmişlerdir (21). Atay ve Yılmaz yaptıkları çalışmada öğrencilerin yüksek düzeyde (54.2 ± 8.9) stres yaşadıklarını (16), Burnard ve

arkadaşlarının yaptıkları çalışma da öğrencilerin stres düzeyinin ortalamasının üzerinde olduğunu belirtmiştir (14). Ölçek alt boyutlarında puan ortalamaları “tehdit” boyutunda 6.96 ± 4.57 “mücadele” boyutunda 11.97 ± 6.13 , “zarar” boyutunda 3.37 ± 3.56 ve “yarar” boyutunda 3.81 ± 2.33 olduğu belirlenmiştir (Tablo 2).

Öğrencilerin en yüksek stresi mücadele duygusunda yaşarken en düşük stresi zarar duygusunda yaşadıkları görülmektedir. Taşdelen ve Zaybak yaptıkları çalışmada, öğrenciler mücadele ve yarar alt boyutunda (20), Atay ve Yılmaz yaptıkları çalışmada ise öğrenciler tehdit ve zarar boyutuyla daha yüksek düzeyde klinik stres yaşadıklarını bildirmektedir (16). Çalışmamızda elde edilen sonucun diğer çalışmalardan farklı olmasının, çalışmaların yapıldığı okullardaki müfredat farklılıkları, öğretim elemanı sayısından, uygulama laboratuvarlarının donanımından ve uygulama yapılan hastanelerin farklı olmasından kaynaklanabilir.

Öğrenciler klinikte kendilerini strese sokan durum olarak en yüksek oranda hastaları görmektedirler. Bunu sırasıyla doktorlar, hemşireler ve öğretim elemanları takip etmektedir (Tablo 3). Taşdelen ve Zaybak yaptıkları çalışmada öğrencilerin klinikte kendilerini strese sokan durum olarak, en yüksek oranda (%34,9) hemşirelerin stres kaynağı olduğunu belirtmişlerdir (20). Elçigil ve Sarı’nın

çalışmasında, öğrenciler klinik çalışanları ile ilişkilerin ve çalışanların kendilerine karşı tutumlarının, klinik öğretimi etkileyen en önemli iki etmen olduğunu belirtmişlerdir (22). Öğrencilerin klinik ortamda fazla stres yaşamaları klinik eğitimini ve performansını olumsuz etkileyeceği söylenebilir.

Ayrıca klinikte hastalardan dolayı stres yaşadığını belirten öğrencilerin puan ortalaması, öğretim elemanlarından dolayı stres yaşadığını belirten öğrencilerden anlamlı olarak yüksek olduğu bulunmuştur. Bunun sebebi, hastaların öğrenciyi hemşire gibi düşünerek profesyonel bir bakım beklemesi, öğretim elemanlarının ise klinikte rehber niteliğinde olması, yol göstermesi olabilir.

Öğrencilerin yaş, cinsiyet, laboratuvar ortamında bulunma sıklıkları ile daha önce hastanede bulunma durumlarının yaşanan klinik stres düzeyi üzerinde herhangi bir etkisinin olmadığı saptandı. Karagözoğlu ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada öğrencilerin cinsiyetinin, laboratuvarın klinik uygulamaya hazırlama durumunun ve okul öncesi hastane deneyiminin klinik stres üzerinde etkisi olmadığı belirtmişlerdir (21). Erbil ve arkadaşlarının yaptıkları çalışmada ise okul öncesi hastane deneyiminin öğrencilerin kaygı düzeyleri üzerinde etkisinin olmadığını ifade etmişlerdir (17). Okul öncesi hastane deneyiminin klinik stres üzerinde etkisinin olmamasının nedeni daha önce hastanede bir profesyonel olarak bakım verici rolde kendini algılamaması ile ilişkilendirilebilir.

Sonuç ve Öneriler

Çalışmamızın sonucunda, öğrencilerin düşük düzeyde klinik stres yaşadıkları ve alt boyutlarda; en yüksek stresi mücadele duygusunda yaşarken en düşük stresi zarar duygusunda yaşadıkları bulunmuştur. Öğrenciler klinikte kendilerini strese sokan durum olarak en yüksek oranda hastalar ve bunu sırasıyla doktorlar, hemşireler ve öğretim elemanı olduğunu belirtmişlerdir.

Sonuçlar doğrultusunda; eğitim müfredatlarında klinik stresi azaltmaya yönelik düzenlemelerin yapılması, öğrencilerin klinik uygulama öncesi klinik ekibi (hemşireler, hekimler ve diğer görevliler) ile tanışmalarının sağlanması ve klinik uygulama öncesi öğrencilerin yetersiz oldukları konularda eğitim verilmesi önerilebilir.

Kaynaklar

1. Zengin N. Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinde Öz - Etkililik - Yeterlilik Algısı ve Klinik

- Uygulamada Yaşanılan Stresle İlişkisinin İncelenmesi. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2007; 10(1): 49-57.
2. Erdemir F. Hemşirenin Rol Ve İşlevleri ve Hemşirelik Eğitiminin Felsefesi. Cumhuriyet Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 1998; 2(1): 59-63.
 3. Sharif F, Masoumi S. A Qualitative Study of Nursing Student Experiences of Clinical Practice. BMC Nurs 2005; 4(6): 1-7.
 4. Şendir M, Acaroğlu R. Reliability and Validity of Turkish Version of Clinical Stress Questionnaire. Nurs Educ Today 2008; 28(6): 737-43.
 5. Pagana KD. Psychometric Evaluation of Clinical Stress Questionnaire (CSQ). J Nurs Educ 1989; 28(4): 169-74.
 6. Pagana KD. The Relationship of Hardiness and Social Support to Student Appraisal of Stress in an Initial Clinical Nursing Situation. J Nurs Educ 1990; 29(6): 255-61.
 7. Chapman R, Orb A. Coping Strategies in Clinical Practice: The Nursing Students' Lived Experience of Clinical Practice. Contemp Nurse 2001; 11(1): 95-102.
 8. Sheu S, Lin H-S, Hwang S-Li. Perceived Stress and Physio-Psycho-Social Status of Nursing Students During Their Initial Period of Clinical Practice: The Effect of Coping Behaviors. Int J Nurs Stud 2002; 39(2):165-75.
 9. Watson R, Gardiner E, Hogston R, Gibson H, Stimpson A, Wrate R, Deary I. A Longitudinal Study of Stress and Psychological Distress in Nurses and Nursing Students. J Clin Nurs 2008; 18(2): 270-8.
 10. Jimenez J, Imenez C, Navia-Osorio PM, Diaz CV. Stress and Health in Novice and Experienced Nursing Students. J Adv Nurs 2010; 66(2): 442-55.
 11. Öztürk Can H, Öner Öİ, Çelebi E. Üniversite Öğrencilerinde Eğitimin Sorun Çözme Becerisine Etkisinin İncelenmesi. Fırat Sağlık Hizmetleri Dergisi 2009; 4(10): 35-57.
 12. Martos M P, Landa A, Zafra EL. Sources of Stress in Nursing Students: A Systematic Review of Quantitative Studies. Int Nurs Rev 2011; 59: 15-25.
 13. Warbah L, Sathiyaseelan M, Vijayakumar C, Vasantharaj B, Russell S, Jacob KS. Psychological Distress, Personality, and Adjustment Among Nursing Students. Nurs Educ Today 2007; 27: 597- 601.
 14. Burnard P, Edwards D, Bennett K, Thaibah H, Tothova V, Baldacchino D, Bara P et al. A Comparative, Longitudinal Study of Stress in Student Nurses in Five Countries: Albania, Brunei, The Czech Republic, Malta and Wales. Nurs Educ Today 2008; 28(2): 134-45.
 15. Wang C, Lee H, Lu K. Nursing Student Depression and Associated Factors During Students' First Clinical Practice. J Nurs Healthcare Res 2010; 6(1): 65-75.
 16. Atay S, Yılmaz F. Sağlık Yüksekokulu Öğrencilerinin İlk Klinik Stres Düzeyleri. Anadolu

- Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi 2011; 14(4): 32-7.
17. Erbil N, Kahraman AN, Bostan Ö. Hemşirelik Öğrencilerinin İlk Klinik Deneyim Öncesi Anksiyete Düzeylerinin Belirlenmesi. Atatürk Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi 2006; 9 (1): 10-6.
18. Price B. Moving Wards How Do Student Nurses Cope? Nurs Time 1985; 81(9): 32-5.
19. Neary M. Project 2000 Students' Survival Kit:A Return To The Practical Room. Nurs Educ Today 1997; 17(1): 46-52.
20. Taşdelen S, Zaybak A. Hemşirelik Öğrencilerinin İlk Klinik Deneyim Sırasındaki Stres Düzeylerinin İncelenmesi. Florence Nightingale Hemşirelik Dergisi 2013; 21(2): 101-06.
21. Karagözoğlu Ş, Özden D, Tokyıldız F. Entegre Program Hemşirelik Öğrencilerinin Klinik Stres Düzeyi ve Etkileyen Faktörler. Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi 2013; 16(2): 89-95.
22. Elçigil, A., Sarı HY. Facilitating Factors in Clinical Education in Nursing. Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Yüksekokulu Elektronik Dergisi 2011; 4(2): 67-71.

Sorumlu Yazar

Talip MANKAN

Fırat Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi

Hemşirelik Bölümü, ELAZIĞ, TÜRKİYE

E-mail: talipmankan@hotmail.com

Tel: 05465973658